
Ilkka Mellin
Todennäköisyyslaskenta

**Osa 2: Satunnaismuuttujat ja
todennäköisyysjakaumat**
Jakaumien tunnusluvut

Jakaumien tunnusluvut

>> **Odotusarvo**

Varianssi

Markovin ja Tshebyshevin epäyhtälöt

Momentit

Vinous ja huipukkuus

Kvantiilit

Moodi

Suurten lukujen laki

Odotusarvo

Johdatteleva esimerkki: Arpajaiset 1/7

- Olkoon **arpajaisissa** 1000 *arpaa*.
- *Arpanumerot*: 1, 2, ... , 1000.
- *Voitonjako*:

Voitot (mk)	Voittoja (kpl)
1000	1
100	10
20	100

Odotusarvo

Johdatteleva esimerkki:

Arpajaiset 2/7

- *Arvotaan* voitonumerot seuraavalla tavalla:
  - (1) Kirjoitetaan arpanumerot lipukkeille.
  - (2) Pannaan lipukkeet urnaan.
  - (3) Poimitaan urnasta *satunnaisesti* 111 arpaa:
    - 100 ensimmäistä saa voittona 20 mk
    - 10 seuraavaa saa voittona 100 mk
    - Viimeinen saa voittona 1000 mk
- *Voitot yhteensä* (mk):
$$1000 \times 1 + 100 \times 10 + 20 \times 100 = 4000$$
- *Voitto yhtä ostettua arpaa kohden eli voitto/arpa* (mk):
$$4000 / 1000 = 4$$

Odotusarvo

Johdatteleva esimerkki: Arpajaiset 3/7

- *Voitto/arpa* voidaan laskea myös *toisella tavalla*.
- *Arpanumerot*: 1, 2, ..., 1000.
- *Voitonjako*:

Voitot (mk)	Voittoja (kpl)
1000	1
100	10
20	100
0	889

- *Voitto/arpa* (mk):

$$\begin{aligned} & \frac{1 \times 1000 + 10 \times 100 + 100 \times 20 + 889 \times 0}{1000} \\ &= \frac{1}{1000} \times 1000 + \frac{10}{1000} \times 100 + \frac{100}{1000} \times 20 + \frac{889}{1000} \times 0 \\ &= 4 \end{aligned}$$

Odotusarvo

Johdatteleva esimerkki:

Arpajaiset 4/7

- *Voitto/arpa* saadaan siis laskutoimituksella

$$\frac{1}{1000} \times 1000 + \frac{10}{1000} \times 100 + \frac{100}{1000} \times 20 + \frac{889}{1000} \times 0 = 4$$

jossa *voitto/arpa* on laskettu voittojen *painotettuna summana*, jossa *painoina* on käytetty voittojen *todennäköisyyksiä*:

$$\Pr(\text{Voitto} = 1000) = \frac{1}{1000} = 0.001$$

$$\Pr(\text{Voitto} = 100) = \frac{10}{1000} = 0.01$$

$$\Pr(\text{Voitto} = 20) = \frac{100}{1000} = 0.1$$

$$\Pr(\text{Voitto} = 0) = \frac{889}{1000} = 0.889$$

Odotusarvo

Johdatteleva esimerkki:

Arpajaiset 5/7

- Siten suure *voitto/arpa* on laskettu kaavalla

$$\sum_i x_i p_i$$

jossa

$$x_i = \text{voitto}$$

$$p_i = \text{on voiton } x_i \text{ todennäköisyys}$$

- Suuretta *voitto/arpa* kutsutaan todennäköisyyslaskennassa *voiton odotusarvoksi*.
- Voiton odotusarvo on siis *odotettavissa oleva voitto*, jos ostaa *yhden arvan*.
- Voiton odotusarvolle voidaan antaa seuraava *frekvenssitulkinta*:
Jos ostetaan useita arpoja, voiton odotusarvo kertoo *keskimääräisen voiton yhtä arpa kohden*.

Odotusarvo

Johdatteleva esimerkki:

Arpajaiset 6/7

- Arpominen on *satunnaisilmiö*.
- Määritellään *satunnaismuuttuja* $X = \text{voitto}$.
- Satunnaismuuttujan X mahdolliset *arvot* x_i (voitot) ja niiden *todennäköisyydet* p_i :

x_i	$\Pr(X = x_i) = p_i$
1000	1/1000
100	10/1000
20	100/1000
0	889/1000

- **Huomautus:**

Huomaa, että tulosvaihtoehto 0 mk ja sen todennäköisyys on otettava mukaan!

Odotusarvo

Johdatteleva esimerkki:

Arpajaiset 7/7

- Satunnaismuuttujan X arvot x_i ja niiden *todennäköisyydet*

$$\Pr(X = x_i) = p_i$$

määrittelevät *diskreetin todennäköisyysjakauman*.

- Lauseke

$$\sum_i x_i p_i = \sum_i x_i \Pr(X = x_i)$$

määrittelee diskreetin satunnaismuuttujan X *odotusarvon*.

- **Huomautus:**

Odotusarvo määritellään seuraavassa erikseen *diskreeteille* ja *jatkuville* jakaumille.

Diskreetin jakauman odotusarvo: Määritelmä

- Olkoon X *diskreetti satunnaismuuttuja*.
- Olkoon $\{x_1, x_2, x_3, \dots\}$ satunnaismuuttujan X *tulosvaihtoehtojen* eli arvojen joukko.
- Olkoon satunnaismuuttujan X *pistetodennäköisyysfunktio*

$$f(x_i) = \Pr(X = x_i) = p_i, \quad i = 1, 2, 3, \dots$$

- Satunnaismuuttujan X **odotusarvo** on *vakio*

$$E(X) = \mu_X = \sum_i x_i \Pr(X = x_i) = \sum_i x_i f(x_i)$$

- Sanomme, että satunnaismuuttujan X odotusarvo $E(X)$ on sen *jakauman odotusarvo*, joka kuvaa satunnaismuuttujaan X liittyviä todennäköisyyksiä.

Diskreetin jakauman odotusarvo: Kommentteja

- Vaikka satunnaismuuttujan sama arvo vaihtelee satunnaisesti koetoistosta toiseen, satunnaismuuttuja saa *keskimäärin* arvoja, jotka vaihtelevat sen odotusarvon ympärillä.
- *Jos jakaumalla on odotusarvo*, se on jakauman todennäköisyysmassan **painopiste**.
- *Diskreetin jakauman odotusarvon ei tarvitse kuulua ko.* satunnaismuuttujan tulosvaihtoehtojen joukkoon.
Nopanheiton tuloksen odotusarvo on 3.5 (ks. >), mikä ei esiinny mahdollisten tulosvaihtoehtojen joukossa.

Odotusarvo

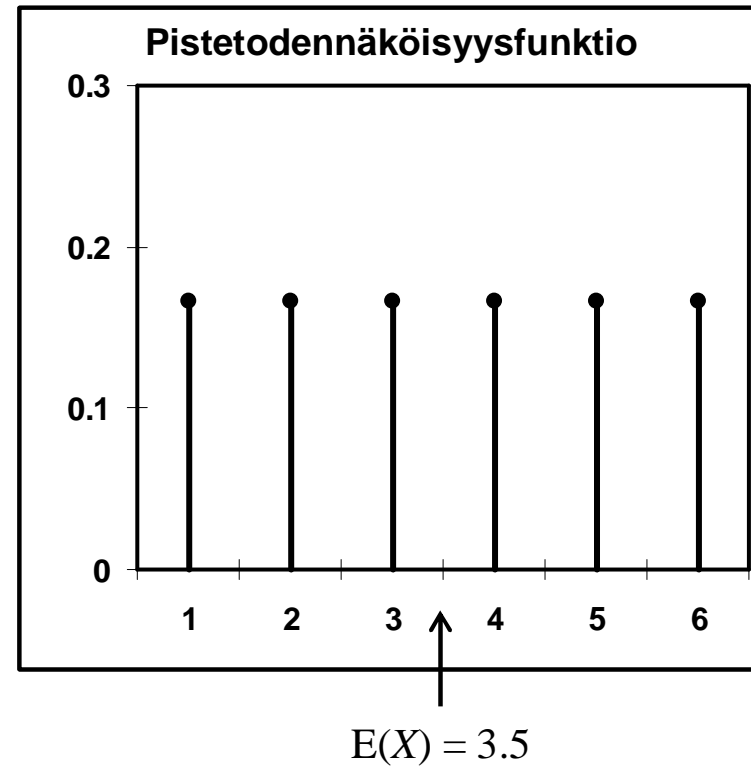
Diskreetin jakauman odotusarvo: Esimerkki nopanheitosta

- Nopanheittoon liittyvän **diskreetin tasaisen jakauman pistetodennäköisyysfunktio** on muotoa

$$\Pr(X = i) = \frac{1}{6}, i = 1, 2, 3, 4, 5, 6$$

- Satunnaismuuttujan X *odotusarvo*:

$$\begin{aligned} E(X) &= \sum_{i=1}^6 i \Pr(X = i) = \sum_{i=1}^6 i \frac{1}{6} \\ &= \frac{1 + 2 + 3 + 4 + 5 + 6}{6} = \frac{21}{6} \\ &= 3.5 \end{aligned}$$

Odotusarvo

Diskreetin jakauman odotusarvo: Esimerkki onnenpyörästä 1/2

- Olkoon *diskreetin satunnaismuuttujan X pistetodennäköisyysfunktio* muotoa

$$\Pr(X = 1) = 0.3$$

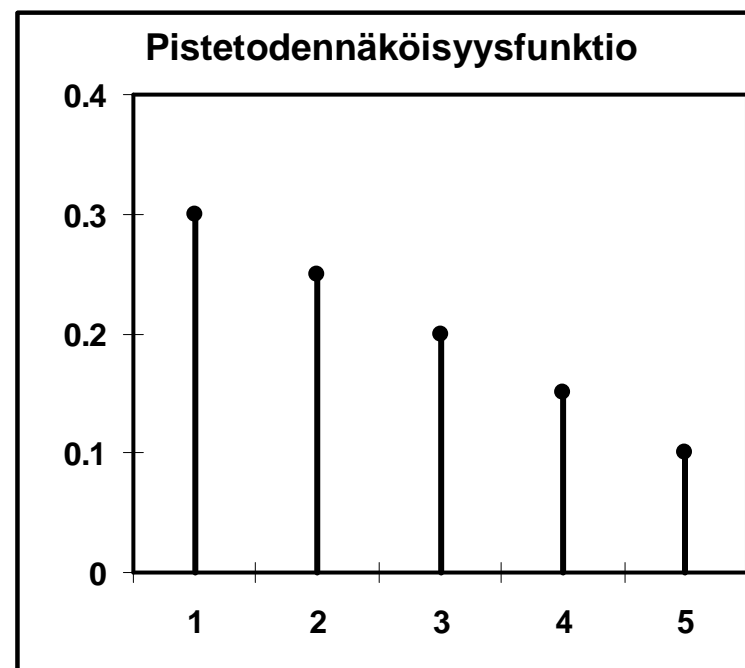
$$\Pr(X = 2) = 0.25$$

$$\Pr(X = 3) = 0.2$$

$$\Pr(X = 4) = 0.15$$

$$\Pr(X = 5) = 0.1$$

- Pistetodennäköisyysfunktio liittyy luvussa **Satunnaismuuttajat ja todennäköisyysjakaumat** käsiteltyyn esimerkkiin onnenpyörästä.

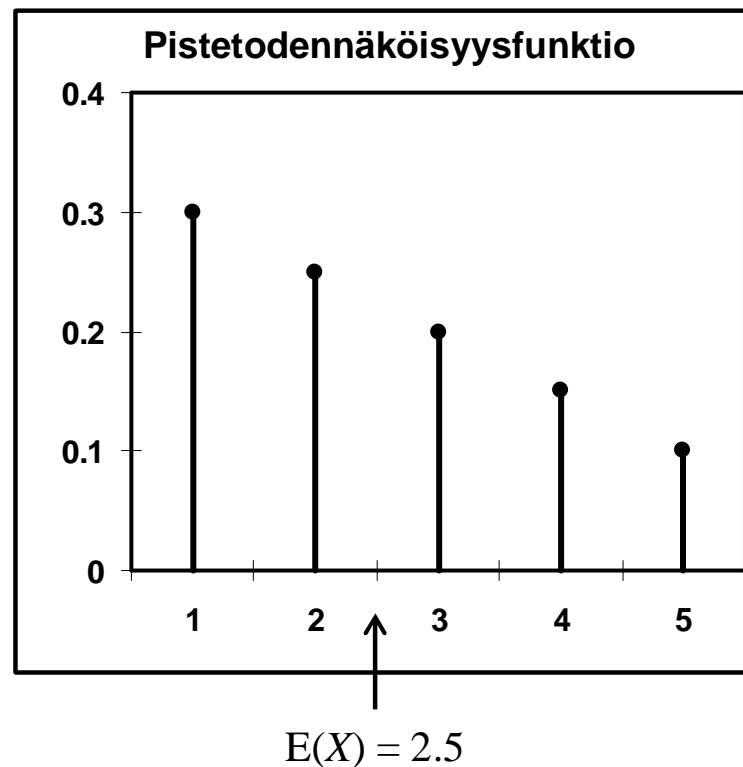
Odotusarvo

Diskreetin jakauman odotusarvo:

Esimerkki onnenpyörästä 2/2

- Satunnaismuuttujan X
odotusarvo:

$$\begin{aligned} E(X) &= \sum_{i=1}^5 i \Pr(X = i) \\ &= 1 \times 0.3 + 2 \times 0.25 + 3 \times 0.2 \\ &\quad + 4 \times 0.15 + 5 \times 0.1 \\ &= 2.5 \end{aligned}$$

Odotusarvo

Jatkuvan jakauman odotusarvo: Määritelmä

- Olkoon X on *jatkuva satunnaismuuttuja*.
- Olkoon satunnaismuuttujan X *tiheysfunktio* $f(x)$.
- Satunnaismuuttujan X **odotusarvo** on *vakio*

$$E(X) = \mu_X = \int_{-\infty}^{+\infty} xf(x)dx$$

- Sanomme, että satunnaismuuttujan X odotusarvo $E(X)$ on sen *jakauman odotusarvo*, joka kuvaa satunnaismuuttujaan X liittyviä todennäköisyyksiä.

Odotusarvo

Jatkuvan jakauman odotusarvo: Kommentteja

- Vaikka satunnaismuuttujan sama arvo vaihtelee satunnaisesti koetoistosta toiseen, satunnaismuuttuja saa *keskimäärin* arvoja, jotka vaihtelevat sen odotusarvon ympärillä.
- *Jos jakaumalla on odotusarvo*, se on jakauman todennäköisyysmassan **painopiste**.
- *Jatkuvan* jakauman odotusarvo *kuuluu aina* ko. satunnaismuuttujan tulosvaihtoehtojen joukkoon.

Odotusarvo

Jatkuvan jakauman odotusarvo: Esimerkki tasaisesta jakaumasta

- Jatkuvan tasaisen jakauman tiheysfunktio on

$$f(x) = \begin{cases} \frac{1}{b-a}, & a \leq x \leq b \\ 0, & \text{muulloin} \end{cases}$$

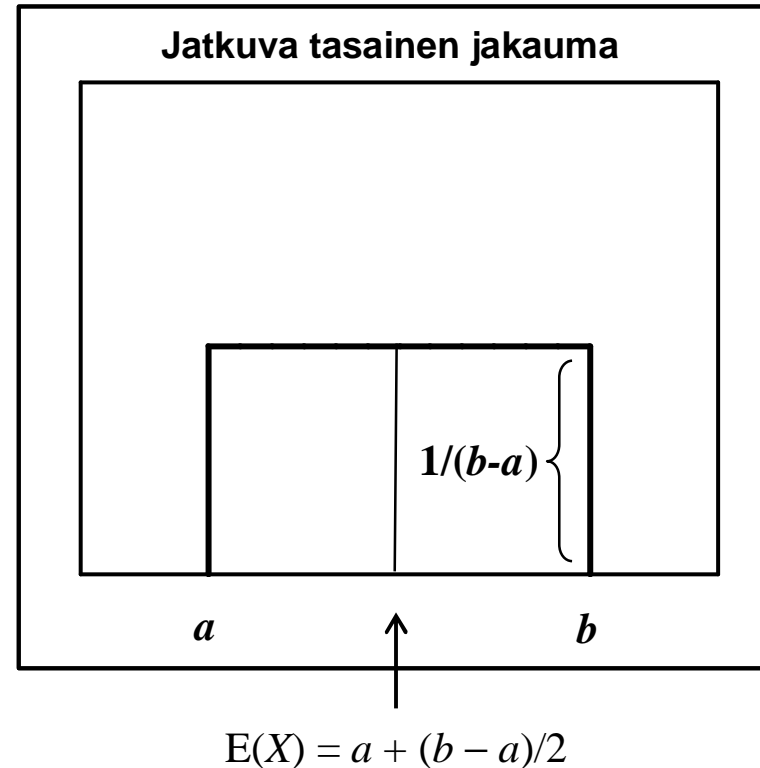
- Jakauman odotusarvo on

$$E(X) = \int_{-\infty}^{+\infty} xf(x)dx$$

$$= \int_a^b x \cdot \frac{1}{b-a} dx$$

$$= \frac{1}{b-a} \left[\frac{1}{2} x^2 \right]_a^b$$

$$= (b+a)/2 = a + (b-a)/2$$

Odotusarvo

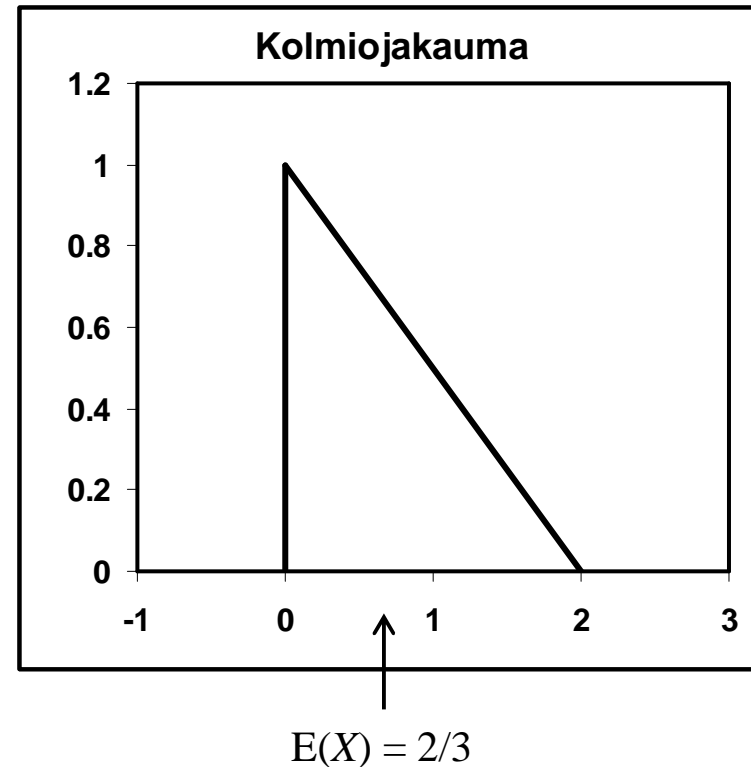
Jatkuvan jakauman odotusarvo: Esimerkki kolmiojakaumasta

- Erään kolmiojakauman tiheysfunktio on

$$f(x) = \begin{cases} -\frac{1}{2}x + 1, & 0 \leq x \leq 2 \\ 0, & \text{muulloin} \end{cases}$$

- Jakauman odotusarvo on

$$\begin{aligned} E(X) &= \int_{-\infty}^{+\infty} xf(x)dx \\ &= \int_0^2 x\left(-\frac{1}{2}x + 1\right)dx \\ &= \left[-\frac{1}{6}x^3 + \frac{1}{2}x^2\right]_0^2 \\ &= \frac{2}{3} \end{aligned}$$

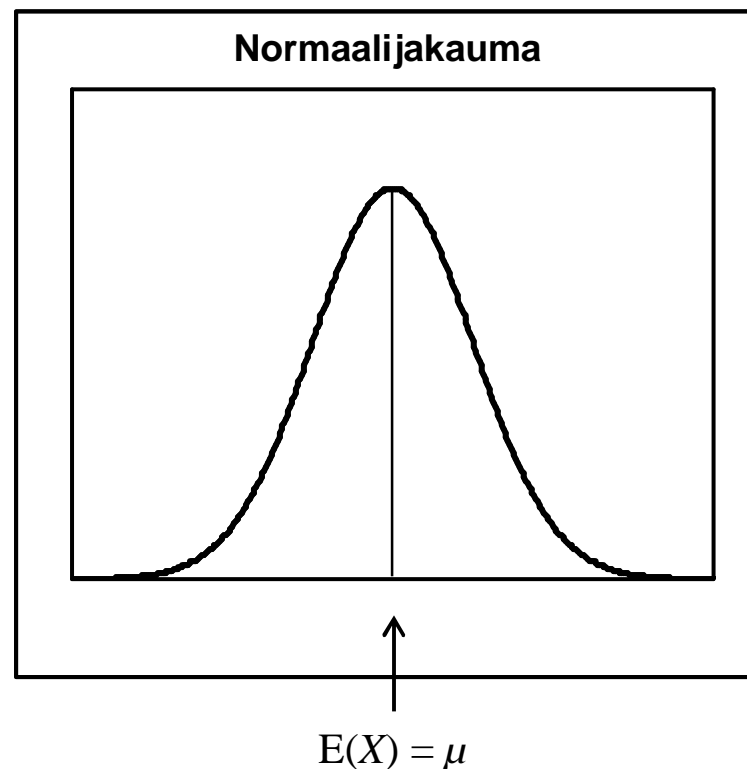
Odotusarvo

Jatkuvan jakauman odotusarvo: Esimerkki normaalijakaumasta

- **Normaalijakauman tiheysfunktio** on

$$f(x) = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} \exp\left\{-\left(\frac{x-\mu}{\sigma}\right)^2\right\}$$

- Normaalijakauman tiheysfunktio on *symmetrinen* suoran $x = \mu$ suhteen.
- Voidaan osoittaa, että normaalijakauman *odotusarvo* $E(x) = \mu$
ks. lukua **Jatkuvia jakaumia**.

Odotusarvon olemassaolo

- Jakaumalla *ei välttämättä ole* odotusarvoa.
- **Odotusarvon olemassaololla** tarkoitetaan diskreetin jakauman tapauksessa sitä, että

$$\sum_i |x_i| f(x_i) < \infty$$

ja jatkuvan jakauman tapauksessa sitä, että

$$\int_{-\infty}^{+\infty} |x| f(x) dx < \infty$$

Odotusarvo ja todennäköisyysmassan painopiste

- Jos jakaumalla on odotusarvo, se yhtyy aina ko. jakauman todennäköisyysmassan **painopisteeseen**.

- Olkoon

$$E(X) = \mu$$

satunnaismuuttujan X odotusarvo.

- Jos satunnaismuuttujan X jakauma on *symmetrinen* suoran

$$x = a$$

suhteen, niin

$$E(X) = \mu = a$$

Odotusarvo

Vakion odotusarvo

- Olkoon a *ei-satunnainen vakio*.
- **Vakion odotusarvo** on vakio itse:

$$E(a) = a$$

- **Kommentti:**

Vakio ei vaihtelee koetoistosta toiseen.

Odotusarvo

Vakion odotusarvo: Perustelu

- Väite: *Vakiolle* a pätee

$$E(a) = a$$

- Perustelu *jatkuvan jakauman* tapauksessa:

$$E(a) = \int_{-\infty}^{+\infty} af(x)dx = a \int_{-\infty}^{+\infty} f(x)dx = a \cdot 1 = a$$

Lineaarimuunnoksen odotusarvo

- Olkoon satunnaismuuttujan X odotusarvo $E(X)$.
- **Satunnaismuuttujan X lineaarimuunnoksen**

$$Y = a + bX$$

(a ja b vakioita) odotusarvo $E(Y)$ saadaan soveltamalla ko. lineaarimuunnosta odotusarvoon $E(X)$:

$$E(Y) = a + b E(X)$$

Odotusarvo

Lineaarimuunnoksen odotusarvo: Perustelu

- Väite: *Lineaarimuunnokselle*

$$Y = a + bX$$

pätee

$$E(Y) = a + bE(X).$$

- Perustelu *jatkuvan jakauman* tapauksessa:

$$\begin{aligned} E(Y) &= E(a + bX) = \int_{-\infty}^{+\infty} (a + bx) f(x) dx \\ &= a \int_{-\infty}^{+\infty} f(x) dx + b \int_{-\infty}^{+\infty} xf(x) dx \\ &= a + bE(X) \end{aligned}$$

Lineaarimuunnoksen odotusarvo: Kommentteja

- Satunnaismuuttujan X kertominen vakiolla b merkitsee satunnaismuuttujan X saamien arvojen *mittakaavan muuttamista*.
- Satunnaismuuttujan X saamien arvojen mittakaavan muuttaminen *verrannollisuuskertoimella* b muuttaa satunnaismuuttujan X jakauman todennäköisyysmassan painopistettä samalla kertoimella.
- Vakion a lisääminen satunnaismuuttujaan X merkitsee satunnaismuuttujan X jakauman todennäköisyysmassan *siirtoa*.
- Todennäköisyysmassan siirtäminen vakion a verran siirtää todennäköisyysmassan painopistettä *saman* verran.

Odotusarvo jakauman sijaintiparametrina 1/2

- Koska odotusarvolla on *fysikaalinen tulkinta* todennäköisyysmassan *painopisteenä*, odotusarvoa voidaan kutsua jakauman **sijaintiparametriksi**.
- Oletetaan, että satunnaismuuttujien X ja Y *tiheysfunktiot yksihuippuisia ja symmetrisiä painopisteensä suhteen*.
- Tällöin satunnaismuuttujan X todennäköisyysmassan pääosa *sijaitsee vasemmalla* satunnaismuuttujan Y todennäköisyysmassan pääosasta, jos ja vain jos

$$E(X) < E(Y)$$

ks. havainnollistusta 1 >.

Odotusarvo jakauman sijaintiparametrina 2/2

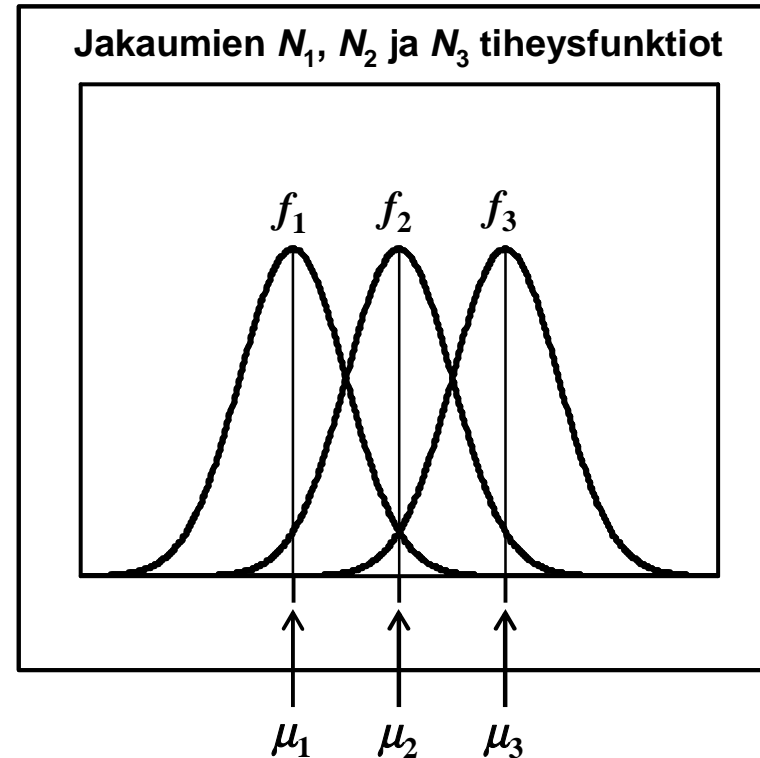

- Myös jos jakauma on *yksihuippuinen*, mutta *vino*, odotusarvo kuvaa luontevalla tavalla jakauman todennäköisyysmassan pääosan *sijaintia*; ks. havainnollistusta 2 >.
- Sen sijaan, jos jakauma on *monihuippuinen*, jakauman todennäköisyysmassan pääosien ei tarvitse olla lähellä odotusarvoa; ks. havainnollistusta 3 >.

Odotusarvo

Odotusarvo jakauman sijaintiparametrina: Havainnollistus 1

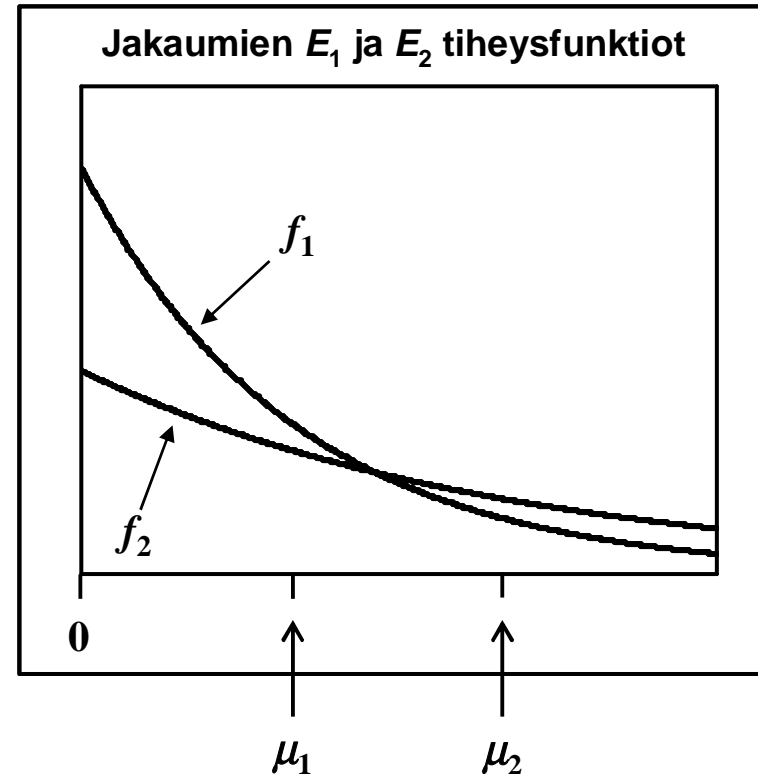
- Kuva oikealla esittää kolmen **normaalijakauman** N_1 , N_2 ja N_3 tiheysfunktioita f_1 , f_2 ja f_3 .
- Tiheysfunktiot f_1 , f_2 ja f_3 ovat *yksihuippuisia* ja *symmetrisiä* suorien $x = \mu_1$, $x = \mu_2$ ja $x = \mu_3$ suhteen.
- Jakaumat N_2 ja N_3 saadaan *siirtämällä* jakauman N_1 todennäköisyysmassaa *oikealle*.
- Jakaumien N_1 , N_2 ja N_3 odotusarvot μ_1 , μ_2 ja μ_3 toteuttavat epäyhtälöt
$$\mu_1 < \mu_2 < \mu_3$$

Odotusarvo

Odotusarvo jakauman sijaintiparametrina: Havainnollistus 2

- Kuva oikealla esittää kahden **eksponenttijakauman** E_1 ja E_2 tiheysfunktioita f_1 ja f_2 .
- Tiheysfunktiot f_1 ja f_2 ovat *yksihuippuisia* ja *epäsymmetrisiä*.
- Jakauman E_1 todennäköisyysmassa *on keskittynyt* jakauman E_2 todennäköisyysmassaa *voimakkaammin origon lähelle*.
- Jakaumien E_1 ja E_2 odotusarvot μ_1 ja μ_2 toteuttavat epäyhtälön $\mu_1 < \mu_2$

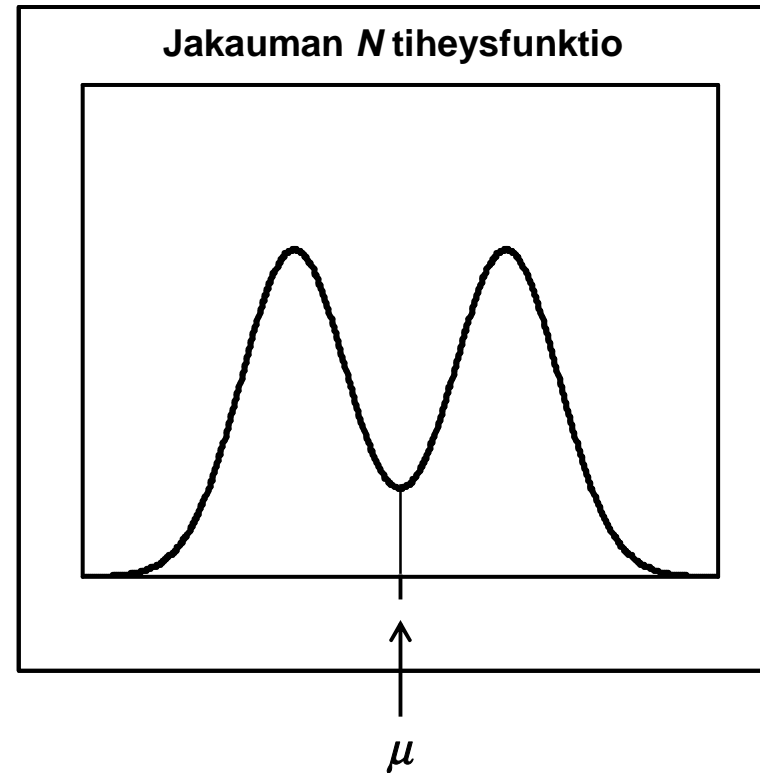

Odotusarvo

Odotusarvo jakauman sijaintiparametrina: Havainnollistus 3

- Kuva oikealla esittää erään **sekoitetun normaalijakauman** N tiheysfunktiota f .
- Tiheysfunktio f on *kaksi-huippuinen ja symmetrinen* suoran $x = \mu$ suhteen.
- Jakauman N todennäköisyysmassalla *on* vaaka-akselilla *kaksi keskittymää*.
- Jakauman N odotusarvo μ on todennäköisyysmassojen keskittymien *välissä*.

Summan ja erotuksen odotusarvo

- Satunnaismuuttujien X ja Y **summan $X + Y$ odotusarvo** on

$$E(X + Y) = E(X) + E(Y)$$

- Satunnaismuuttujien X ja Y **erotuksen $X - Y$ odotusarvo** on

$$E(X - Y) = E(X) - E(Y)$$

- Tämä merkitsee sitä, että odotusarvo on *lineaarinen operaattori*.
- Huomautus:

Todistus vaatii *kaksiulotteisten satunnaismuuttujien* määrittelemistä ja esitetään luvussa **Moniulotteiset satunnaismuuttujat ja jakaumat**.

Odotusarvo

Summan odotusarvo:

Yleistys

- Olkoot X_i , $i = 1, 2, \dots, n$ satunnaismuuttujia ja a_i , $i = 1, 2, \dots, n$ vakioita.
- Satunnaismuuttujien X_i , $i = 1, 2, \dots, n$ **painotetun summan**

$$\sum a_i X_i$$

odotusarvo on

$$E\left(\sum_{i=1}^n a_i X_i\right) = \sum_{i=1}^n a_i E(X_i)$$

Diskreetin satunnaismuuttujan funktion odotusarvo: Määritelmä

- Olkoon X diskreetti satunnaismuuttuja, jonka pistetodennäköisyysfunktio on

$$f(x_i) = \Pr(X = x_i) = p_i, \quad i = 1, 2, 3, \dots$$

- Olkoon g reaaliarvoinen funktio.
- Satunnaismuuttujan $g(X)$ odotusarvo on vakio

$$E(g(X)) = \mu_{g(X)} = \sum_i g(x_i) f(x_i)$$

Jatkuvan satunnaismuuttujan funktion odotusarvo: Määritelmä

- Olkoon X jatkuva satunnaismuuttuja, jonka tiheysfunktio on

$$f(x)$$

- Olkoon g reaaliarvoinen funktio.
- Satunnaismuuttujan $g(X)$ odotusarvo on vakio

$$E(g(X)) = \mu_{g(X)} = \int_{-\infty}^{+\infty} g(x) f(x) dx$$

Jakaumien tunnusluvut

Odotusarvo

>> Varianssi

Markovin ja Tshebyshevin epäyhtälöt

Momentit

Vinous ja huipukkuus

Kvantiilit

Moodi

Suurten lukujen laki

Varianssi

Varianssi:

Yleinen määritelmä

- Olkoon satunnaismuuttujan X odotusarvo

$$E(X) = \mu_X$$

- Satunnaismuuttujan X **varianssi** on *vakio*

$$D^2(X) = \text{Var}(X) = \sigma_X^2 = E(X - \mu_X)^2$$

- Satunnaismuuttujan X varianssi on satunnaismuuttujan X omasta odotusarvostaan μ_X määrätyn *poikkeaman neliön odotusarvo*.

Diskreetin jakauman varianssi

- Olkoon X *diskreetti satunnaismuuttuja*.
- Olkoon $\{x_1, x_2, \dots\}$ satunnaismuuttujan X *tulosvaihtoehtojen* eli arvojen joukko.
- Olkoon satunnaismuuttujan X *pistetodennäköisyysfunktio*

$$f(x_i) = \Pr(X = x_i) = p_i, \quad i = 1, 2, \dots$$

- Tällöin satunnaismuuttujan X **varianssi** on *vakio*

$$D^2(X) = \text{Var}(X) = \sigma_X^2 = \sum_i (x_i - \mu_X)^2 p_i$$

Varianssi

Jatkuvan jakauman varianssi

- Olkoon X on *jatkuva satunnaismuuttuja*.
- Olkoon satunnaismuuttujan X *tiheysfunktio* $f(x)$.
- Tällöin satunnaismuuttujan X **varianssi** on *vakio*

$$D^2(X) = \text{Var}(X) = \sigma_X^2 = \int_{-\infty}^{+\infty} (x - \mu_X)^2 f(x) dx$$

Varianssin olemassaolo

- Jakaumalla *ei välttämättä ole* varianssia.
- **Varianssin olemassaololla** tarkoitetaan sitä, että varianssin määrittelevä summa (diskreetin jakauman tapauksessa) tai integraali (jatkuvan jakauman tapauksessa) on äärellinen.

Varianssi

Varianssin määritelmä:

Kommentteja

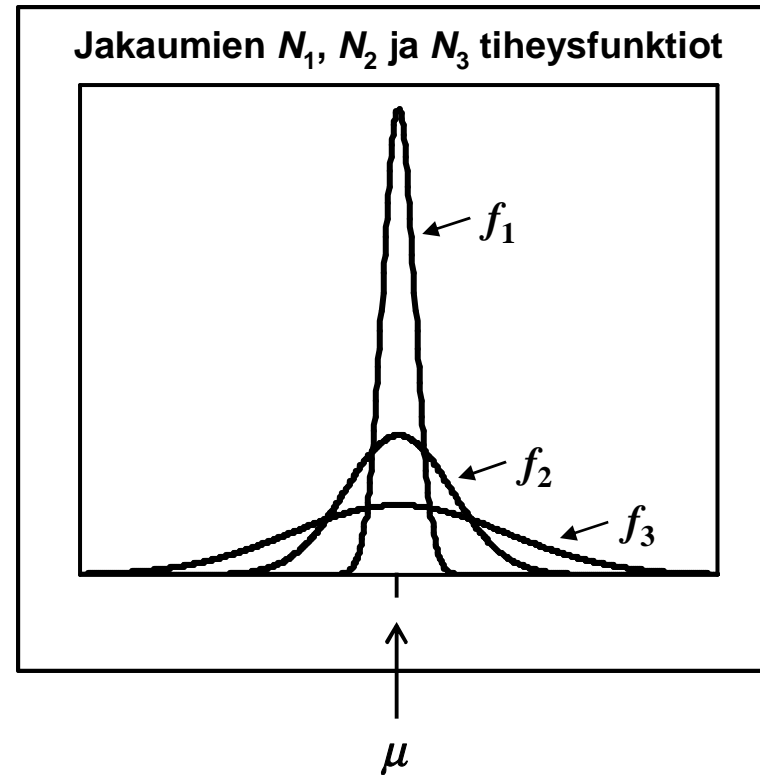

- Varianssi kuvaa todennäköisyysmassan **hajaantuneisuutta** tai – mikä on sama asia – **keskittyneisyyttä** jakauman *painopisteen* suhteen.
- Jos
$$\text{Var}(X) > \text{Var}(Y)$$
niin satunnaismuuttujan X todennäköisyysmassassa on hajaantunut *voimakkaammin oman painopisteeseensä suhteen* kuin satunnaismuuttujan Y todennäköisyysmassassa *oman painopisteeseensä suhteen*.
- Koska varianssi kuvaa todennäköisyysmassan hajaantuneisuutta, sitä voidaan kutsua **hajonta-parametriksi**.

Varianssi

Varianssi jakauman hajaantuneisuuden mittana: Esimerkki normaalijakaumista 1/2

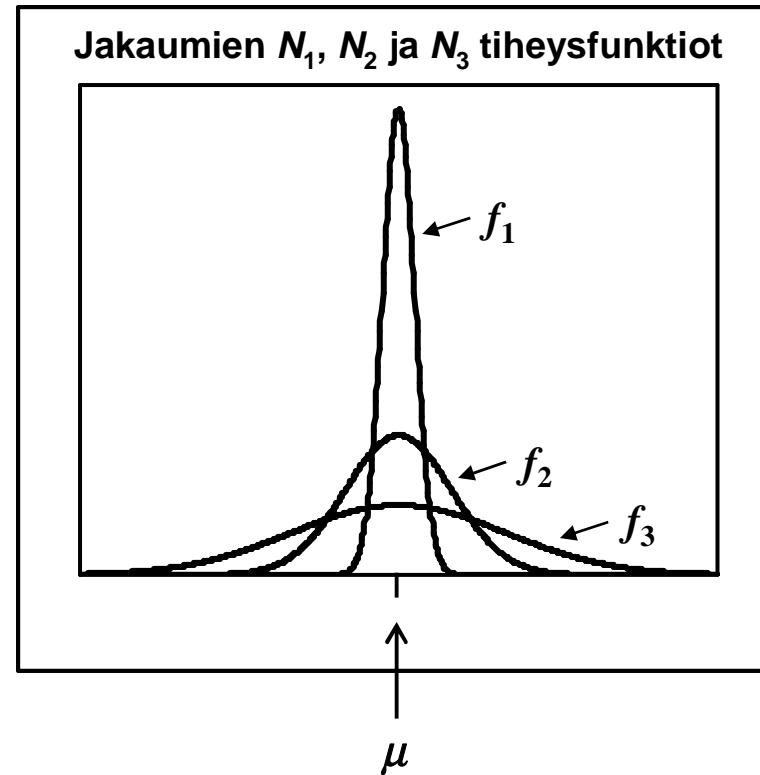
- Kuva oikealla esittää kolmen **normaalijakauman** N_1 , N_2 ja N_3 tiheysfunktioita f_1 , f_2 ja f_3 .
- Kaikilla jakaumilla on *sama* odotusarvo μ .
- Tiheysfunktiot f_1 , f_2 ja f_3 ovat *yksihuippuisia* ja *symmetrisiä* suoran $x = \mu$ suhteen.

Varianssi

Varianssi jakauman hajaantuneisuuden mittana: Esimerkki normaalijakaumista 2/2

- Jakauman N_1 todennäköisyysmassa on *keskittynein*, kun taas jakauman N_3 todennäköisyysmassa on *hajaantunein*.
- Jakaumien varianssit toteuttavat epäyhtälöt:
$$\text{Var}(X_1) < \text{Var}(X_2) < \text{Var}(X_3)$$

Varianssi

Varianssi:

Toinen laskukaava

- Olkoon satunnaismuuttujan X *odotusarvo*

$$E(X) = \mu$$

- Satunnaismuuttujan X *varianssi* voidaan laskea myös kaavalla

$$\text{Var}(X) = \alpha_2 - \mu^2$$

jossa

$$\alpha_2 = E(X^2)$$

on satunnaismuuttujan X *toinen (origo-) momentti*.

Varianssi

Varianssin toinen laskukaava: Perustelu

- Olkoot satunnaismuuttujan X odotusarvo

$$E(X) = \mu$$

ja toinen momentti

$$E(X^2) = \alpha_2$$

- Satunnaismuuttujan X varianssi on

$$\begin{aligned} \text{Var}(X) &= E(X - \mu)^2 \\ &= E(X^2 - 2\mu X + \mu^2) \\ &= E(X^2) - 2\mu E(X) + E(\mu^2) \\ &= \alpha_2 - 2\mu \times \mu + \mu^2 \\ &= \alpha_2 - \mu^2 \end{aligned}$$

Varianssi

Standardipoikkeama: Määritelmä

- Olkoon satunnaismuuttujan X odotusarvo

$$E(X) = \mu_X$$

- Satunnaismuuttujan X **standardipoikkeama** on vakio

$$D(X) = \sigma_X = \sqrt{E(X - \mu_X)^2}$$

- Standardipoikkeamaa käytetään samaan tapaan kuin varianssia todennäköisyyssmassan *hajaantuneisuuden* (*keskittyneisyyden*) mittana.
- Standardipoikkeama on – toisin kuin varianssi – samoissa *mittayksiköissä* kuin odotusarvo.

Varianssi

Diskreetin jakauman varianssi: Esimerkki nopanheitosta 1/2

- Nopanheiton tulosta satunnaisilmiönä kuvaavan **diskreetin tasaisen jakauman pistetodennäköisyysfunktio**:

$$P(X = i) = \frac{1}{6}, i = 1, 2, 3, 4, 5, 6$$

- Satunnaismuuttujan X odotusarvo:

$$E(X) = \mu = \sum_{i=1}^6 i \Pr(X = i) = \sum_{i=1}^6 i \frac{1}{6} = \frac{21}{6} = 3.5$$

- Satunnaismuuttujan X toinen momentti:

$$\begin{aligned} E(X^2) = \alpha_2 &= \sum_{i=1}^6 i^2 \Pr(X = i) = \sum_{i=1}^6 i^2 \frac{1}{6} \\ &= \frac{1^2 + 2^2 + 3^2 + 4^2 + 5^2 + 6^2}{6} = \frac{91}{6} \end{aligned}$$

Varianssi

Diskreetin jakauman varianssi: Esimerkki nopanheitosta 2/2

- Satunnaismuuttujan X varianssi:

$$\text{Var}(X) = D^2(X) = \sigma^2 = \alpha_2 - \mu^2 = \frac{91}{6} - \left(\frac{21}{6}\right)^2 = \frac{35}{12} \approx 2.917$$

- Satunnaismuuttujan X standardipoikkeama eli keskihajonta:

$$D(X) = \sigma = \sqrt{2.917} \approx 1.708$$

Varianssi

Diskreetin jakauman odotusarvo ja varianssi: Laskujen järjestäminen 1/5

- Nopanheiton tulosta satunnaisilmionä kuvaavan **diskreetin tasaisen jakauman** *odotusarvon* ja *varianssin* määrittämistä varten tarvittavat laskutoimitukset voidaan järjestää seuraavan taulukon muotoon:

	Keskiarvo			Varianssi 1		Varianssi 2		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
i	x_i	p_i	$x_i p_i$	x_i^2	$x_i^2 p_i$	$x_i - \mu$	$(x_i - \mu)^2$	$(x_i - \mu)^2 p_i$
1	1	1/6	1/6	1	1/6	-2.5	6.25	25/24
2	2	1/6	2/6	4	4/6	-1.5	2.25	9/24
3	3	1/6	3/6	9	9/6	-0.5	0.25	1/24
4	4	1/6	4/6	16	16/6	+0.5	0.25	1/24
5	5	1/6	5/6	25	25/6	+1.5	2.25	9/24
6	6	1/6	6/6	36	36/6	+2.5	6.25	25/24
Σ	21	1	21/6	91	91/6	0	17.5	70/24

Varianssi

Diskreetin jakauman odotusarvo ja varianssi: Laskujen järjestäminen 2/5

- Taulukon rivillä Σ on sarakesummat riveiltä 1-6:

$$\text{Sarake 2: } \sum x_i = 21$$

$$\text{Sarake 3: } \sum p_i = 1$$

$$\text{Sarake 4: } \sum x_i p_i = \mu = 21/6 = 3.5$$

$$\text{Sarake 5: } \sum x_i^2 = 91$$

$$\text{Sarake 6: } \sum x_i^2 p_i = \alpha_2 = 91/6 = 15.167$$

$$\text{Sarake 7: } \sum (x_i - \mu) = 0$$

$$\text{Sarake 8: } \sum (x_i - \mu)^2 = 17.5$$

$$\text{Sarake 9: } \sum (x_i - \mu)^2 p_i = \sigma^2 = 70/24 = 2.917$$

Varianssi

Diskreetin jakauman odotusarvo ja varianssi: Laskujen järjestäminen 3/5

- Satunnaismuuttujan X odotusarvon määrittämistä varten tarvittavat laskutoimitukset on suoritettu sarakkeissa 2-4.
- Odotusarvo saadaan rivin Σ sarakkeesta 4:

$$E(X) = \mu = \sum x_i p_i = 21/6 = 3.5$$

Varianssi

Diskreetin jakauman odotusarvo ja varianssi: Laskujen järjestäminen 4/5

- Satunnaismuuttujan X varianssi voidaan määrätä kahdella eri tavalla:
- Kaava 1:

$$\text{Var}(X) = \alpha_2 - \mu^2$$

jossa

$$\alpha_2 = E(X^2) = \sum x_i^2 p_i$$

$$\mu = E(X) = \sum x_i p_i$$

- Kaava 2:

$$\text{Var}(X) = E(X - \mu)^2 = \sigma^2 = \sum (x_i - \mu)^2 p_i$$

jossa μ on kuten kaavassa 1.

Varianssi

Diskreetin jakauman odotusarvo ja varianssi: Laskujen järjestäminen 5/5

- Kaavan 1 vaatimat laskutoimitukset on tehty sarakkeissa 2-4 ja 5-6:

$$E(X) = \mu = \sum x_i p_i = 21/6 = 3.5$$

$$E(X^2) = \alpha_2 = \sum x_i^2 p_i = 91/6 = 15.167$$

- Kaavan 1 mukaan

$$\text{Var}(X) = \alpha_2 - \mu^2 = \frac{91}{6} - \left(\frac{21}{6}\right)^2 = \frac{35}{12} = 2.917$$

- Kaavan 2 vaatimat laskutoimitukset on tehty sarakkeissa 2-4 ja 7-9:

$$\text{Var}(X) = E(X - \mu)^2 = \sigma^2 = \sum (x_i - \mu)^2 p_i = \frac{70}{24} = 2.917$$

- Kaavan 2 soveltaminen on siinä mielessä monimutkaisempaa kuin kaavan 1 soveltaminen, että kaavassa 2 on erotuksien $(x_i - \mu)$ määrittämiseksi *ensin* määrättävä odotusarvo μ .

Varianssi

Jatkuvan jakauman odotusarvo ja varianssi: Esimerkki tasaisesta jakaumasta 1/2

- Erään **jatkuvan tasaisen jakauman** *tiheysfunktio*:

$$f(x) = \begin{cases} \frac{1}{b}, & 0 \leq x \leq b \\ 0, & \text{muulloin} \end{cases}$$

- Satunnaismuuttujan X *odotusarvo*:

$$\mathbf{E}(X) = \mu = \int_{-\infty}^{+\infty} xf(x)dx = \int_0^b x \frac{1}{b} dx = \left[\frac{1}{2b} x^2 \right]_0^b = \frac{b}{2}$$

- Satunnaismuuttujan X *toinen momentti*:

$$\mathbf{E}(X^2) = \alpha_2 = \int_{-\infty}^{+\infty} x^2 f(x)dx = \int_0^b x^2 \frac{1}{b} dx = \left[\frac{x^3}{3b} \right]_0^b = \frac{b^2}{3}$$

Varianssi

Jatkuvan jakauman odotusarvo ja varianssi: Esimerkki tasaisesta jakaumasta 2/2

- Satunnaismuuttujan X varianssi:

$$\text{Var}(X) = D^2(X) = \sigma^2 = \alpha_2 - \mu^2 = \frac{b^2}{3} - \left(\frac{b}{2}\right)^2 = \frac{b^2}{12}$$

- Satunnaismuuttujan X standardipoikkeama:

$$D(X) = \sigma = \sqrt{\frac{b^2}{12}} = \frac{b}{2\sqrt{3}}$$

Varianssi

Vakion varianssi

- Olkoon a *ei-satunnainen vakio*.

- **Vakion varianssi** on nolla:

$$\text{Var}(a) = 0$$

- Tulkinta:

Vakio ei vaihtelee satunnaiskokeesta toiseen.

Varianssi

Vakion varianssi: Perustelu

- Väite: Vakiolle a pätee

$$\text{Var}(a) = 0$$

- Perustelu:

$$\text{Var}(a) = E(a - E(a))^2 = E(a - a)^2 = E(0) = 0$$

koska vakiolle a pätee:

$$E(a) = a$$

Varianssi

Lineaarimuunnoksen varianssi

- Olkoon satunnaismuuttujan X varianssi $\text{Var}(X)$.
- **Satunnaismuuttujan X lineaarimuunnoksen**

$$Y = a + bX$$

(a ja b vakioita) varianssi on

$$\text{Var}(Y) = b^2 \text{Var}(X)$$

Varianssi

Lineaarimuunnoksen varianssi: Perustelu

- Väite: *Lineaarimuunnokselle*

$$Y = a + bX$$

pätee

$$\text{Var}(Y) = b^2 \text{Var}(X).$$

- Perustelu:

$$\begin{aligned}\text{Var}(Y) &= \text{Var}(a + bX) = \text{E}[(a + bX) - \text{E}(a + bX)]^2 \\ &= \text{E}[a + bX - a - b\text{E}(X)]^2 \\ &= \text{E}[bX - b\text{E}(X)]^2 \\ &= b^2 \text{E}[X - \text{E}(X)]^2 \\ &= b^2 \text{Var}(X)\end{aligned}$$

Varianssi

Lineaarimuunnoksen varianssi: Kommentteja

- Satunnaismuuttujan X kertominen vakiolla b merkitsee satunnaismuuttujan X saamien arvojen *mittakaavan muuttamista*.
- Satunnaismuuttujan X saamien arvojen mittakaavan muuttaminen *verrannollisuuskertoimella* b muuttaa satunnaismuuttujan X varianssia kertoimella b^2 .
- Vakion a lisääminen satunnaismuuttujaan X merkitsee satunnaismuuttujan X jakauman todennäköisyysmassan *siirtoa*.
- Todennäköisyysmassan siirtäminen *ei muuta* todennäköisyysmassan hajaantuneisuutta.

Varianssi

Standardointi

- Olkoon X satunnaismuuttuja, jonka odotusarvo $E(X) = \mu$ ja varianssi $D^2(X) = \sigma^2$.
- Tällöin **standardoidun satunnaismuuttujan**

$$Z = \frac{X - \mu}{\sigma}$$

odotusarvo

$$E(Z) = 0$$

ja varianssi

$$D^2(Z) = 1$$

Varianssi

Standardointi:

Perustelu

- Olkoot $E(X) = \mu$ ja $D^2(X) = \sigma^2$.
- Standardoidaan satunnaismuuttuja X :

$$Z = \frac{X - \mu}{\sigma}$$

- Tällöin

$$E(Z) = E\left(\frac{1}{\sigma}X - \frac{\mu}{\sigma}\right) = \frac{1}{\sigma}E(X) - \frac{\mu}{\sigma} = \frac{1}{\sigma}\mu - \frac{\mu}{\sigma} = 0$$

$$D^2(Z) = D^2\left(\frac{1}{\sigma}X - \frac{\mu}{\sigma}\right) = \frac{1}{\sigma^2}D^2(X) = \frac{1}{\sigma^2}\sigma^2 = 1$$

Summan ja erotuksen varianssi 1/2

- Oletetaan, että satunnaismuuttujat X ja Y ovat *riippumattomia*.
- Tarkastellaan satunnaismuuttujien X ja Y *summan* $X + Y$ ja *erotuksen* $X - Y$ varianssia.
- Huomautus:

Satunnaismuuttujien X ja Y *riippumattomuudella* tarkoitetaan seuraavaa:

Se, mitä arvoja satunnaismuuttuja X saa, ei saa riippua siitä, mitä arvoja satunnaismuuttuja Y saa ja kääntäen, se, mitä arvoja satunnaismuuttuja Y saa, ei saa riippua siitä, mitä arvoja satunnaismuuttuja X saa; käsite täsmennetään luvussa **Moniulotteiset satunnaismuuttujat ja jakaumat**.

Summan ja erotuksen varianssi 2/2

- Riippumattomien satunnaismuuttujien X ja Y **summan $X + Y$ varianssi** on

$$\text{Var}(X + Y) = \text{Var}(X) + \text{Var}(Y)$$

- Riippumattomien satunnaismuuttujien X ja Y **erotuksen $X - Y$ varianssi** on

$$\text{Var}(X - Y) = \text{Var}(X) + \text{Var}(Y)$$

- Huomautus:

Todistus vaatii *kaksiulotteisen satunnaismuuttujan* määrittelemistä ja esitetään luvussa **Moniulotteiset satunnaismuuttujat ja jakaumat**.

Summan ja erotuksen varianssi: Kommentteja

- Oletetaan, että satunnaismuuttujat X ja Y ovat *riippumattomia*.
- Tällöin satunnaismuuttujien X ja Y *summan ja erotuksen* varianssille pätee

$$\text{Var}(X \pm Y) = \text{Var}(X) + \text{Var}(Y)$$

- Huomaa:

$$\text{Var}(X - Y) \neq \text{Var}(X) - \text{Var}(Y)$$

$$D(X + Y) \neq D(X) + D(Y)$$

$$D(X - Y) \neq D(X) - D(Y)$$

Varianssi

Summan varianssi:

Yleistys

- Olkoot satunnaismuuttujat X_i , $i = 1, 2, \dots, n$ riippumattomia ja a_i , $i = 1, 2, \dots, n$ vakioita.
- Tällöin satunnaismuuttujien X_i , $i = 1, 2, \dots, n$ **painotetun summan**

$$\sum a_i X_i$$

varianssi on

$$\text{Var}\left(\sum_{i=1}^n a_i X_i\right) = \sum_{i=1}^n a_i^2 \text{Var}(X_i)$$

Empiirinen jakauma 1/3

- Oletetaan, että *diskreetin satunnaismuuttujan* X *mahdolliset arvot* ovat

$$x_i, i = 1, 2, \dots, n$$

- Liitetään satunnaismuuttujan X arvoihin *symmetriset todennäköisyydet*

$$\Pr(X = x_i) = p_i = \frac{1}{n}, i = 1, 2, \dots, n$$

- Otannan perustyypissä, *yksinkertaisessa satunnaisotannassa*, *havaintoarvot* x_i noudattavat tätä, ns. **empiiristä jakaumaa**.

- Suoraan diskreetin satunnaismuuttujan odotusarvon ja varianssin määritelmistä saadaan:

$$E(X) = \mu = \sum_{i=1}^n x_i p_i = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i = \bar{x}$$

$$E(X^2) = \alpha_2 = \sum_{i=1}^n x_i^2 p_i = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i^2$$

$$\text{Var}(X) = D^2(X) = \sigma^2 = \sum_{i=1}^n (x_i - \mu)^2 p_i = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2$$

Empiirinen jakauma 3/3

- Huomaa, että odotusarvo

$$E(X) = \mu = \bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i$$

on lukujen x_i **aritmeettinen keskiarvo** ja

$$\text{Var}(X) = D^2(X) = \sigma^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2$$

on lukujen x_i ns. **otosvarianssi**.

Varianssi

Aritmeettisen keskiarvon odotusarvo ja varianssi 1/2

- Olkoot X_i , $i = 1, 2, \dots, n$ riippumattomia satunnaismuuttujia.
- Oletetaan lisäksi, että satunnaismuuttujilla X_i , $i = 1, 2, \dots, n$ on sama odotusarvo ja varianssi:

$$E(X_i) = \mu, D^2(X_i) = \sigma^2, i = 1, 2, \dots, n$$

- Olkoon

$$\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i$$

satunnaismuuttujien X_i , $i = 1, 2, \dots, n$ aritmeettinen keskiarvo.

Varianssi

Aritmeettisen keskiarvon odotusarvo ja varianssi 2/2

- Tällöin

$$E(\bar{X}) = \mu$$

$$D^2(\bar{X}) = \frac{\sigma^2}{n}$$

- Huomautuksia:
  - Satunnaismuuttujien X_i aritmeettisen keskiarvon odotusarvo on sama kuin yksittäisten muuttujien yhteinen odotusarvo.
  - Satunnaismuuttujien X_i aritmeettinen keskiarvo vaihtelee varianssilla mitattuna *vähemmän* kuin muuttajat itse.

Varianssi

Aritmeettisen keskiarvon odotusarvo ja varianssi: Perustelu

- Olkoot $X_i, i = 1, 2, \dots, n$ riippumattomia satunnaismuuttujia, joille

$$E(X_i) = \mu, D^2(X_i) = \sigma^2, i = 1, 2, \dots, n$$

- Tällöin

$$\begin{aligned} E(\bar{X}) &= E\left(\frac{1}{n} \sum_i X_i\right) = \frac{1}{n} E\left(\sum_i X_i\right) = \frac{1}{n} \sum_i E(X_i) \\ &= \frac{1}{n} \sum_i \mu = \frac{1}{n} \cdot n\mu = \mu \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} D^2(\bar{X}) &= D^2\left(\frac{1}{n} \sum_i X_i\right) = \frac{1}{n^2} D^2\left(\sum_i X_i\right) = \frac{1}{n^2} \sum_i D^2(X_i) \\ &= \frac{1}{n^2} \sum_i \sigma^2 = \frac{1}{n^2} \cdot n\sigma^2 = \frac{\sigma^2}{n} \end{aligned}$$

Jakaumien tunnusluvut

Odotusarvo

Varianssi

>> Markovin ja Tshebyshevin epäyhtälöt

Momentit

Vinous ja huipukkuus

Kvantiilit

Moodi

Suurten lukujen laki

Markovin epäyhtälö

- Olkoon $g(X)$ satunnaismuuttujan X *positiivinen* reaaliarvoinen funktio, jonka *odotusarvo* on
 $E(g(X))$
- Tällöin jokaiselle reaaliselle vakiolle $a > 0$ pätee
Markovin epäyhtälö

$$\Pr(g(X) \geq a) \leq \frac{E(g(X))}{a}$$

Markovin epäyhtälö:

Todistus

- Todistamme Markovin epäyhtälön *jatkuvien* satunnaismuuttujien tapauksessa.
- Olkoon $g(X)$ satunnaismuuttujan X *positiivinen* reaaliarvoinen funktio, jonka odotusarvo on $E(g(X))$.
- Olkoon satunnaismuuttujan X *tiheysfunktio* $f(x)$ ja olkoon $a > 0$ vakio.
- *Markovin epäyhtälö* saadaan epäyhtälöketjusta

$$\begin{aligned} E(g(X)) &= \int_{-\infty}^{+\infty} g(x) f(x) dx \\ &\geq a \int_S f(x) dx \\ &= a \Pr(g(X) \geq a) \end{aligned}$$

jossa

$$S = \{x \mid g(x) \geq a\}$$

Markovin epäyhtälö: Kommentteja 1/2

- Markovin epäyhtälön

$$\Pr(g(X) \geq a) \leq \frac{E(g(X))}{a}$$

mukaan todennäköisyys sille, että mielivaltaisen satunnaismuuttujan X (jolle odotusarvo $E(g(X))$ on olemassa) *positiivinen* funktio $g(X)$ saa *suurempia* arvoja kuin $a > 0$, on *korkeintaan*

$$\frac{E(g(X))}{a}$$

Markovin epäyhtälö: Kommentteja 2/2

- Markovin epäyhtälön erikoistapauksena saadaan *positiivisille* satunnaismuuttujille X epäyhtälö

$$\Pr(X \geq a) \leq \frac{E(X)}{a}$$

jossa $a > 0$.

- Siten mielivaltaisen *positiivisen* satunnaismuuttujan (jonka odotusarvo $E(X)$ on olemassa) todennäköisyysjakauman todennäköisyysmassasta *korkeintaan*

$$100 \times \frac{E(X)}{a} \%$$

on etäisyyttä $a > 0$ *kauempana* origosta.

Markovin ja Tshebyshevin epäyhtälöt

Tshebyshevin epäyhtälö

- Olkoon X satunnaismuuttuja, jonka *odotusarvo* on

$$E(X) = \mu$$

ja *varianssi* on

$$\text{Var}(X) = \sigma^2$$

- Tällöin pätee **Tshebyshevin epäyhtälö**

$$\Pr(|X - \mu| \geq k\sigma) \leq \frac{1}{k^2}$$

Markovin ja Tshebyshevin epäyhtälöt

Tshebyshevin epäyhtälö: Todistus

- Todistamme Tshebyshevin epäyhtälön *jatkuvien* satunnaismuuttujien tapauksessa.
- Olkoon X *jatkuva* satunnaismuuttuja.
- Olkoon satunnaismuuttujan X *tiheysfunktio* $f(x)$, sen *odotusarvo* $E(X) = \mu$ ja *varianssi* $\text{Var}(X) = \sigma^2$ sekä olkoon $k > 0$ *vakio*.
- *Tshebyshevin epäyhtälö* seuraa *Markovin epäyhtälöstä*

$$\Pr(g(X) \geq a) \leq \frac{E(g(X))}{a}$$

valitsemalla

$$g(x) = (x - \mu)^2 ; \mu = E(X)$$

$$a = k^2 \sigma^2 ; \sigma^2 = \text{Var}(X) = E[g(X)]$$

Markovin ja Tshebyshevin epäyhtälöt

Tshebyshevin epäyhtälö:

Kommentteja 1/3

- Tshebyshevin epäyhtälön

$$\Pr(|X - \mu| \geq k\sigma) \leq \frac{1}{k^2}$$

mukaan mielivaltaisen satunnaismuuttujan X (jonka odotusarvo $E(X) = \mu$ ja varianssi $\text{Var}(X) = \sigma^2$ ovat olemassa) todennäköisyydeltään *korkeintaan*

$$100 \times \frac{1}{k^2} \%$$

on etäisyyttä $k\sigma$ *kauempana* jakauman painopisteestä μ .

Markovin ja Tshebyshevin epäyhtälöt

Tshebyshevin epäyhtälö:

Kommentteja 2/3

- Jos X on mielivaltainen satunnaismuuttuja, jolla on odotusarvo ja varianssi, Tshebyshevin epäyhtälö antaa *absoluuttisen ylärajan* satunnaismuuttujan X todennäköisyysjakauman ”häntäalueiden” todennäköisyysmassan osuudelle.
- Jos satunnaismuuttujan X jakauma spesifioidaan tarkemmin, ”häntäalueiden” todennäköisyysmassan osuudesta voidaan antaa tarkempia arvioita.

Markovin ja Tshebyshevin epäyhtälöt

Tshebyshevin epäyhtälö: Kommentteja 3/3

- Esimerkki:

Tshebyshevin epäyhtälön mukaan *kaikille satunnaismuuttujille* X , joilla on odotusarvo $E(X) = \mu$ ja varianssi $\text{Var}(X) = \sigma^2$, pätee

$$\Pr(|X - \mu| \geq 3\sigma) \leq \frac{1}{9}$$

Jos tiedämme, että X noudattaa *normaalijakaumaa* (ks. lukua **Jatkuvia jakaumia**), saadaan (esimerkiksi normaalijakaumien taulukoiden avulla) tarkempi tulos:

$$\Pr(|X - \mu| \geq 3\sigma) \approx 0.3 \%$$

Jakaumien tunnusluvut

Odotusarvo

Varianssi

Markovin ja Tshebyshevin epäyhtälöt

>> Momentit

Vinous ja huipukkuus

Kvantiilit

Moodi

Suurten lukujen laki

Momentit

Origomomentit

- Olkoon X satunnaismuuttuja.
- Tällöin satunnaismuuttujan X^k odotusarvo

$$E(X^k) = \alpha_k$$

on satunnaismuuttujan X **k . momentti** eli k . momentti *origon suhteen*.

Momentit

Origomomentit: Erikoistapauksia

- Olkoon

$$E(X^k) = \alpha_k$$

satunnaismuuttujan X **k . momentti**

- Erityisesti:

$$\alpha_0 = 1$$

$$\alpha_1 = E(X) = \mu$$

- Siten satunnaismuuttujan X 1. momentti on satunnaismuuttujan X *odotusarvo*.

Keskusmomentit

- Olkoon X satunnaismuuttuja, jonka odotusarvo on

$$E(X) = \mu$$

- Tällöin satunnaismuuttujan $(X - \mu)^k$ odotusarvo

$$E[(X - \mu)^k] = \mu_k$$

on satunnaismuuttujan X **k . keskusmomentti** eli k . momentti *painopisteen μ suhteen*.

Momentit

Keskusmomentit: Erikoistapauksia

- Olkoon

$$E[(X - \mu)^k] = \mu_k$$

satunnaismuuttujan X **k . keskusmomentti** eli k . momentti *painopisteen μ suhteen*.

- Erityisesti:

$$\mu_1 = 0$$

$$\mu_2 = E[(X - \mu)^2] = \sigma^2 = \text{Var}(X) = D^2(X)$$

- Siten satunnaismuuttujan X 1. keskusmomentti *häviää aina* ja 2. keskusmomentti on satunnaismuuttujan X *varianssi*.

Momenttien olemassaolo

- Satunnaismuuttujan X k . **origomomentti on olemassa**, jos

$$E(|X|^k) < \infty$$

- Satunnaismuuttujan X k . **keskusmomentti on olemassa**, jos vastaava origomomentti on olemassa.

- Voidaan osoittaa, että jos

$$E(|X|^n) < \infty$$

jollekin $n \in \mathbb{N}$, niin

$$E(|X|^k) < \infty \text{ kaikille } k < n$$

- Jos siis satunnaismuuttujalla on n . origomomentti, sillä on myös kaikki alempien kertalukujen momentit.

Jakaumien tunnusluvut

Odotusarvo

Varianssi

Markovin ja Tshebyshevin epäyhtälöt

Momentit

>> Vinous ja huipukkuus

Kvantiilit

Moodi

Suurten lukujen laki

Vinous ja huipukkuus

Momentit

- Olkoon on

$$\alpha_k = E(X^k), k = 1, 2, 3, \dots, K$$

satunnaismuuttujan X **k . origomomentti.**

- Olkoon

$$\mu_k = E[(X - \alpha_1)^k], k = 1, 2, 3, \dots, K$$

satunnaismuuttujan X **k . keskusmomentti.**

- Huomaa:

$$\alpha_1 = E(X) = \mu$$

$$\mu_2 = E[(X - \mu)^2] = \text{Var}(X)$$

Vinous ja huipukkuus

Vinous

- Tunnuslukua

$$\gamma_1 = \frac{\mu_3}{\mu_2^{3/2}}$$

käytetään *todennäköisyysjakaumien* **vinouden** *mittana*.

Todennäköisyysjakaumien vinous

- Jos todennäköisyysjakauman pistetodennäköisyys- tai tiheysfunktio on *yksihuippuinen*, pätee seuraava:
  - $\gamma_1 < 0$: Jakauma on **negatiivisesti vino** eli **vino vasemmalle**, jolloin jakauman vasen häntä on pitempi kuin oikea häntä.
  - $\gamma_1 = 0$: Jakauma on **symmetrinen**.
  - $\gamma_1 > 0$: Jakauma on **positiivisesti vino** eli **vino oikealle**, jolloin jakauman oikea häntä on pitempi kuin vasen häntä.
- Huomautus:

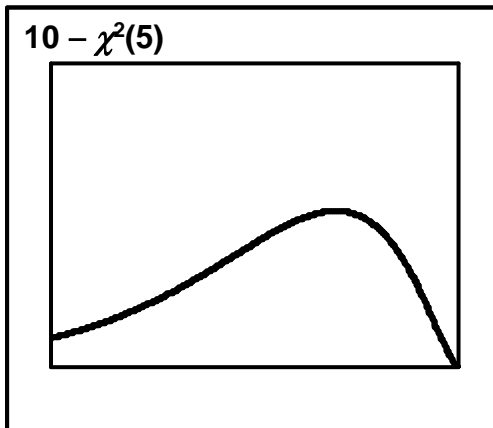
Normaalijakaumalle $\gamma_1 = 0$.

Vinous ja huipukkuus

Todennäköisyysjakaumien vinous: Havainnollistus

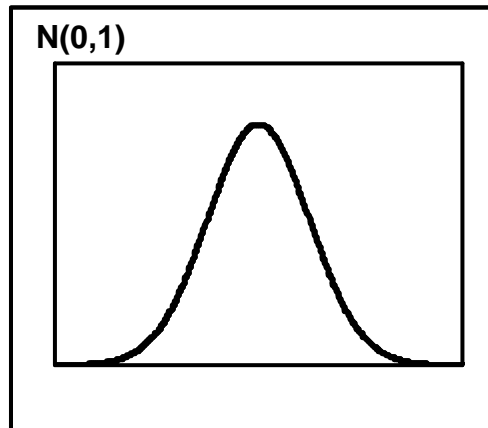

Alla on kuvattuna kolme *yksihuippuista* tiheysfunktiota.

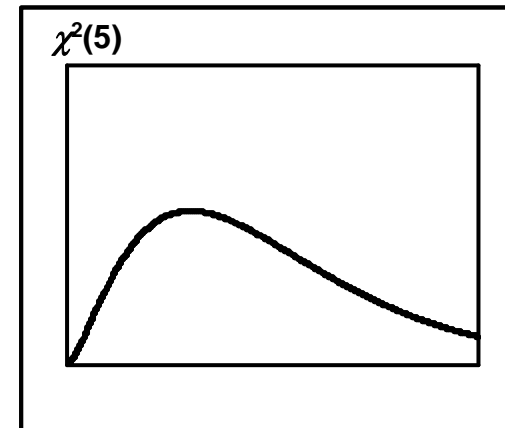
$$\gamma_1 < 0:$$

Jakauma on
negatiivisesti vino
eli **vino vasemmalle.**

$$\gamma_1 = 0:$$

Jakauma on
symmetrinen.

$$\gamma_1 > 0:$$

Jakauma on
positiivisesti vino
eli **vino oikealle.**

Vinous ja huipukkuus

Huipukkuus

- Tunnuslukua

$$\gamma_2 = \frac{\mu_4}{\mu_2^2} - 3$$

käytetään *todennäköisyysjakaumien* **huipukkuuden** *mittana*.

Todennäköisyysjakaumien huipukkuus

- Jos todennäköisyysjakauman pistetodennäköisyys- tai tiheysfunktio on *yksihuippuinen*, pätee seuraava:
  - $\gamma_2 > 0$: Jakauma on **huipukas** (normaalijakaumaan verrattuna).
  - $\gamma_2 < 0$: Jakauma on **laakea** (normaalijakaumaan verrattuna).
- Huomautus:
  - Normaalijakaumalle $\gamma_2 = 0$.*

Jakaumien tunnusluvut

Odotusarvo

Varianssi

Markovin ja Tshebyshevin epäyhtälöt

Momentit

Vinous ja huipukkuus

>> Kvanttiilit

Moodi

Suurten lukujen laki

Kvantiilin määritelmä

- Olkoon X satunnaismuuttuja.

- Olkoon lisäksi

$$0 < p < 1$$

- Jos luku x_p toteuttaa ehdot

$$\Pr(X \leq x_p) \geq p$$

$$\Pr(X \geq x_p) \geq 1 - p$$

sanomme, että x_p on satunnaismuuttujan X ja sen jakauman **kvantiili** kertalukua p .

- Kvantiili x_p toteuttaa siis epäyhtälöt

$$\Pr(X < x_p) \leq p \leq \Pr(X \leq x_p)$$

Kvantiilit

Kvantiilin määritelmä:

Kommentteja

- Kvantiilit voidaan määrätä myös sellaisille satunnaisuuttujille, joilla *ei ole* momenteja.
- Kvantiilit *eivät välttämättä ole yksikäsitteisiä*:
  - (i) *Diskreettien* satunnaisuuttujien kvantiilit *ovat usein monikäsitteisiä*.
  - (ii) *Jatkuvien* satunnaisuuttujien kvantiilit *ovat yksikäsitteisiä*; ks. seuraavaa kalvoa.

Jatkuvan satunnaismuuttujan kvantiilit

- Olkoon

$$F(x) = \Pr(X \leq x)$$

jatkuvan satunnaismuuttujan X kertymäfunktio.

- Tällöin satunnaismuuttujan X kvantiili x_p toteuttaa yhtälön

$$F(x_p) = p$$

- Kvantiili x_p jakaa satunnaismuuttujan X jakauman todennäköisyysmassan *kahteen osaan* niin, että massasta

$$p \times 100 \%$$

on kvantiilista x_p *vasemmalla* ja

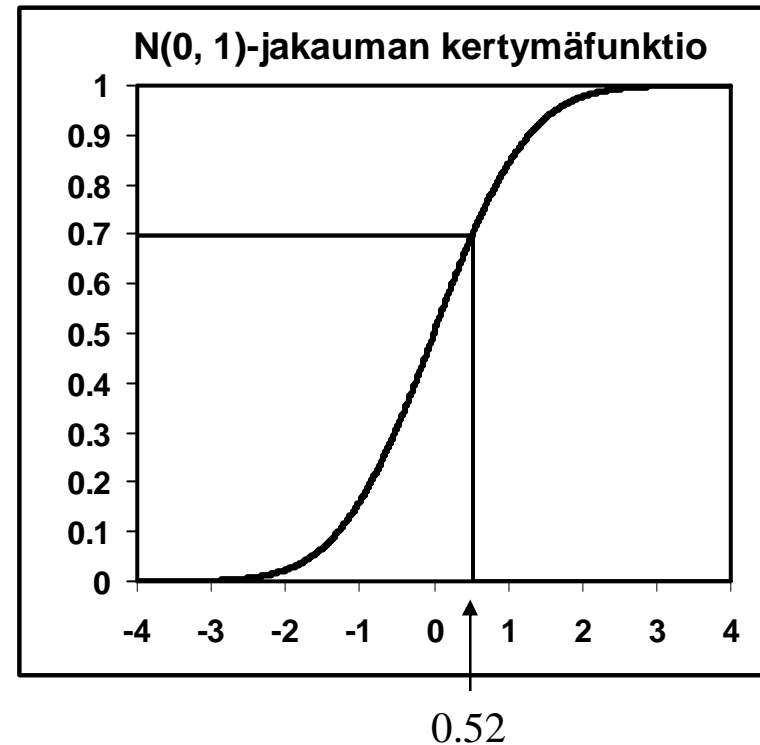
$$(1 - p) \times 100 \%$$

on kvantiilista x_p *oikealla*.

Kvantiilit

Jatkuvan satunnaismuuttujan kvantiilit: Esimerkki 1/2

- Kuva oikealla esittää **standardoidun normaalijakauman** $N(0, 1)$ *kertymäfunktio* $\Phi(z)$.
- Standardoidun normaalijakauman $N(0, 1)$ taulukoiden mukaan:
$$\Phi(0.52) = \Pr(Z \leq 0.52) \approx 0.7$$
- Siten
$$x_{0.7} \approx 0.52$$

Kvantiilit

Jatkuvan satunnaismuuttujan kvantiilit: Esimerkki 2/2

- Kuva oikealla esittää **standardoidun normaalijakauman** $N(0, 1)$ *tiheysfunktio*.
- Standardoidun normaalijakauman $N(0, 1)$ taulukoiden mukaan:

Alueen A pinta-ala

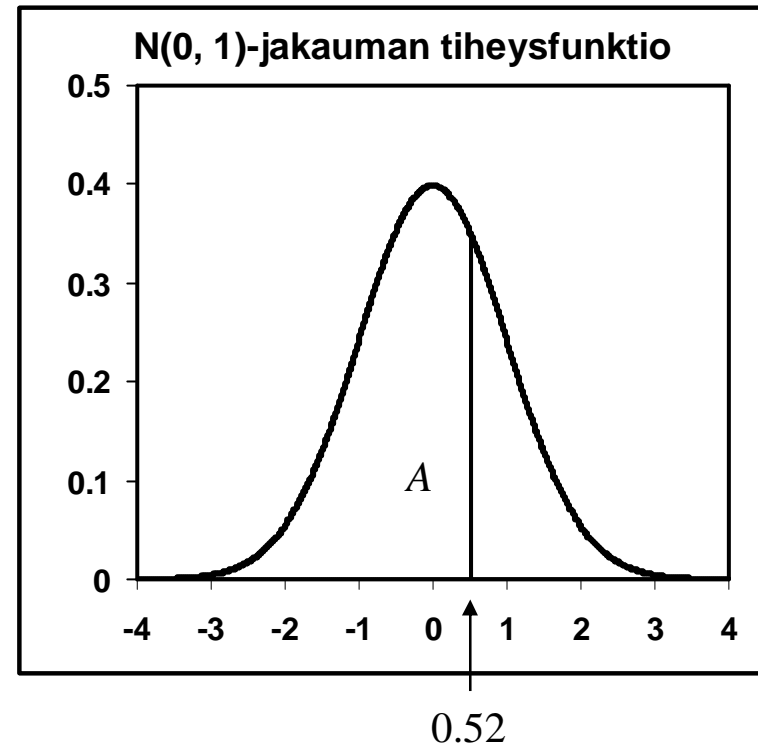
$$= \int_{-\infty}^{0.52} f_Z(z) dz$$

$$= \Pr(Z \leq 0.52)$$

$$\approx 0.7$$

- Siten

$$x_{0.7} \approx 0.52$$

Kvantiilit ja tilastolliset taulukot

- Useimmissa *todennäköisyyslaskennan ja tilastotieteen oppikirjoissa on taulukoituna keskeisten tilastollisessa päättelyssä käytettävien jatkuvien jakaumien (standardoitu normaalijakauma $N(0,1)$, χ^2 -, t - ja F -jakaumat) kvantiileja x_p ja niitä vastaavia todennäköisyyksiä p .*
- Useimmissa *tilastollisissa tietokoneohjelmissa on aliohjelmia*, jotka laskevat tavallisimpien jatkuvien jakaumien kvantiileja x_p ja niitä vastaavia todennäköisyyksiä p .
- Lisätietoja: ks. lukua **Normaalijakaumasta johdettuja jakaumia**.

Prosenttipisteet

- Jos p on muotoa

$$p = q/100, q = 1, 2, \dots, 99$$

kvantiilia x_p kutsutaan **q . prosenttipisteeksi**.

- Jatkuvan satunnaismuuttujan tapauksessa q . prosenttipiste jakaa jakauman todennäköisyysmassan *kahteen osaan* niin, että massasta

$$q \%$$

on q . prosenttipisteestä *vasemmalla* ja

$$(100 - q) \%$$

on q . prosenttipisteestä *oikealla*.

Kvantiilit

Desiilit

- Jos p on muotoa

$$p = 10 \times q / 100, \quad q = 1, 2, \dots, 9$$

kvantiilia x_p kutsutaan **q . desiiliksi**.

- Jatkuvan satunnaismuuttujan tapauksessa q . desiili jakaa jakauman todennäköisyysmassan *kahteen osaan* niin, että massasta

$$10 \times q \%$$

on q . desiilistä *vasemmalla* ja

$$(100 - 10 \times q) \%$$

on q . desiilistä *oikealla*.

Kvartiilit 1/2

- Jos p on muotoa

$$p = 25 \times q / 100, \quad q = 1, 2, 3$$

kvantiilia x_p kutsutaan **q . kvartiiliksi**.

- Jatkuvan satunnaismuuttujan tapauksessa q . kvartiili jakaa satunnaismuuttujan X jakauman todennäköisyysmassan *kahteen osaan* niin, että massasta

$$25 \times q \%$$

on q . kvartiilista *vasemmalla* ja

$$(100 - 25 \times q) \%$$

on q . kvartiilista *oikealla*.

Kvantiilit 2/2

- Kvartiileja merkitään tavallisesti symboleilla Q_1 , Q_2 , Q_3 ja sanotaan, että

$$Q_1 = \text{alakovartiili}$$

$$Q_2 = \text{keskikovartiili}$$

$$Q_3 = \text{ylakovartiili}$$

- Jatkuvan satunnaismuuttujan tapauksessa kvantiilit jakavat jakauman todennäköisyysmassan *neljään yhtä suureen osaan*:

25 % massasta on kvartiilista Q_1 vasemmalle

25 % massasta on kvartiilien Q_1 ja Q_2 välissä

25 % massasta on kvartiilien Q_2 ja Q_3 välissä

25 % massasta on kvartiilista Q_3 oikealle

Kvantiilit

Mediaani

- Jos

$$p = 0.5$$

kvantiilia x_p kutsutaan **mediaaniksi**.

- Mediaania merkitään tavallisesti symbolilla Me .
- Jatkuvan satunnaismuuttujan tapauksessa mediaani Me jakaa jakauman todennäköisyysmassan *kahteen yhtä suureen osaan* niin, että massasta

50 %

on mediaanista *vasemmalla* ja

50 %

on mediaanista *oikealla*.

- Jakauman mediaani *ei välttämättä ole* yksikäsitteinen.
- Jakauman mediaani yhtyy jakauman 50. prosentti-pisteeseen, 5. desiiliin ja keskikvartiiliin Q_2 .
- Mediaani voidaan määrätä myös sellaisille satunnaismuuttujille, joilla *ei ole* odotusarvoa.
- Jos satunnaismuuttujan X jakauma on *symmetrinen* suoran $x = a$ suhteen, niin jakauman mediaani yhtyy pisteeseen a :

$$Me = a$$

- Jos symmetrisellä jakaumalla *on odotusarvo* $E(X) = \mu$, niin jakauman mediaani yhtyy pisteeseen μ :

$$Me = \mu$$

Kvantilit

Mediaani: Esimerkki

- Kuva oikealla esittää eksponenttijakauman $\text{Exp}(1)$ tiheysfunktiota

$$f(x) = e^{-x}, x \geq 0$$

välillä $[0, 4]$.

- Jakauman *mediaani* saadaan ratkaisemalla yhtälö

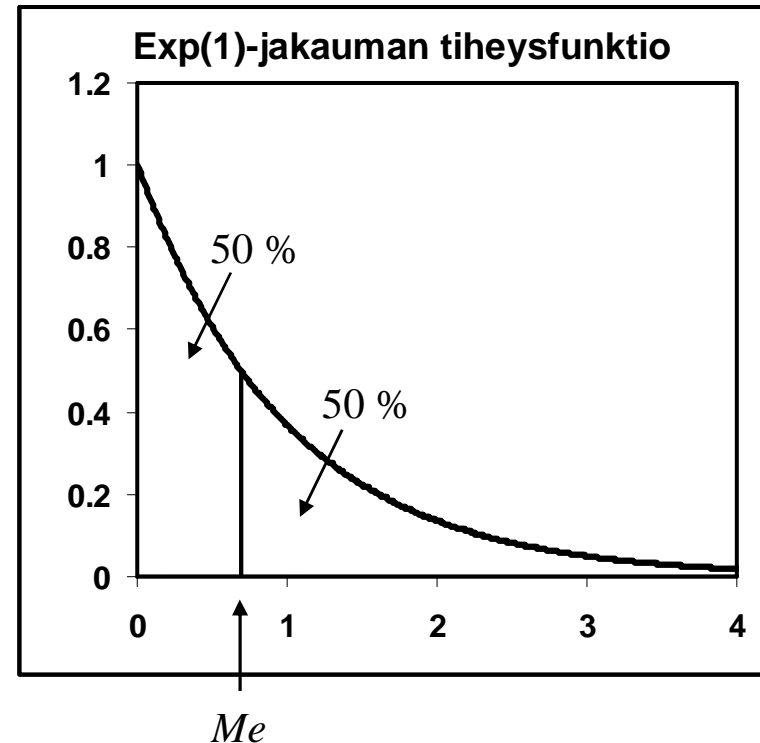
$$\int_0^x e^{-t} dt = \left[-e^{-t} \right]_0^x$$

$$= 1 - e^{-x} = 0.5$$

x :n suhteen.

- Siten

$$Me = x = \log(2) \approx 0.69$$

Jakaumien tunnusluvut

Odotusarvo

Varianssi

Markovin ja Tshebyshevin epäyhtälöt

Momentit

Vinous ja huipukkuus

Kvantiilit

>> Moodi

Suurten lukujen laki

Diskreetin satunnaismuuttujan moodi

- Olkoon X *diskreetti* satunnaismuuttuja, jonka *pistetodennäköisyysfunktio* on

$$f(x) = \Pr(X = x)$$

- Piste Mo on *diskreetin satunnaismuuttujan* X ja sen jakauman **moodi**, jos pistetodennäköisyysfunktio $f(x)$ saavuttaa maksiminsa pisteessä $x = Mo$:

$$f(Mo) = \max_x f(x)$$

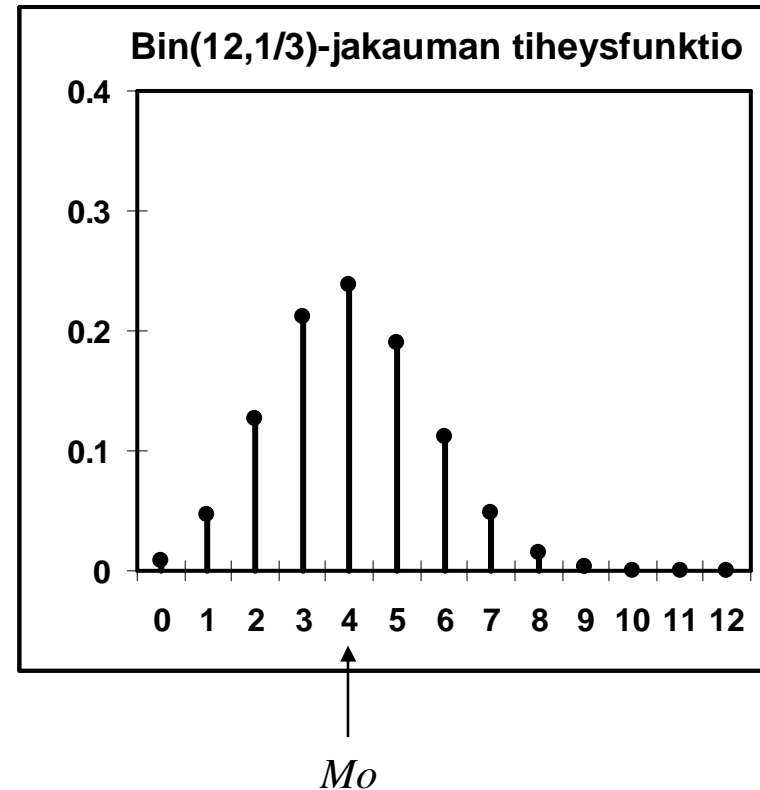
Moodi

Diskreetin satunnaismuuttujan moodi: Esimerkki

- Kuva oikealla esittää **binomijakauman** $\text{Bin}(12, 1/3)$ *pistetodennäköisyysfunktiota*

$$f(x) = \binom{12}{x} \left(\frac{1}{3}\right)^x \left(\frac{2}{3}\right)^{12-x}$$

- Jakauman *moodi* M_o on pisteessä $x = 4$

Jatkuvan satunnaismuuttujan moodi

- Olkoon X *jatkuva* satunnaismuuttuja, jonka *tiheysfunktio* on

$$f(x)$$

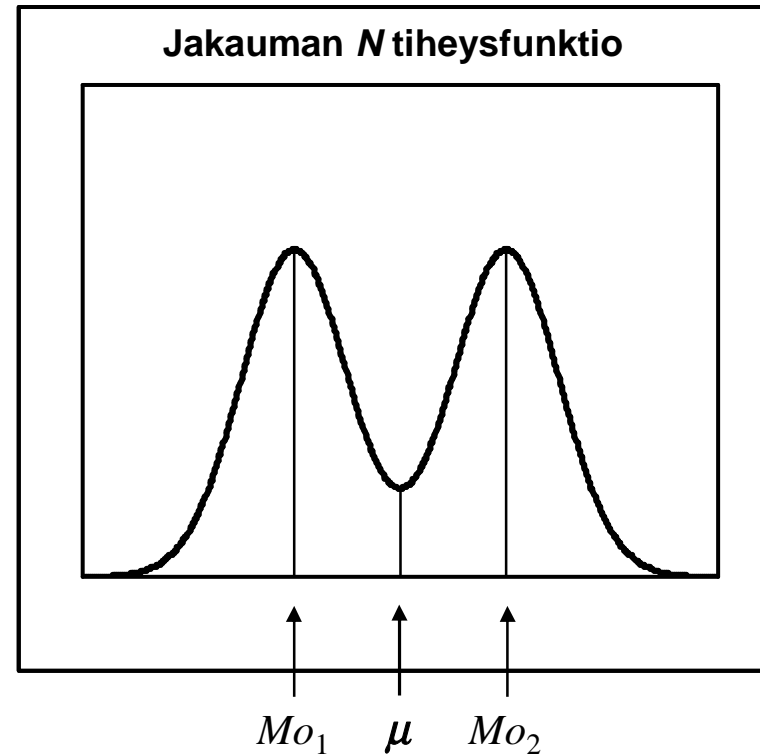
- Piste M_0 on *jatkuvan satunnaismuuttujan* X ja sen jakauman **moodi**, jos tiheysfunktio $f(x)$ saavuttaa maksiminsa pisteessä $x = M_0$:

$$f(M_0) = \max_x f(x)$$

Moodi

Jatkuvan satunnaismuuttujan moodi: Esimerkki

- Kuva oikealla esittää erään **sekoitetun normaalijakauman** N tiheysfunktiota f .
- Tiheysfunktio f on *kaksi-huippuinen* ja *symmetrinen* suoran $x = \mu$ suhteen.
- Jakaumalla N on *kaksi lokaalia moodia* Mo_1 ja Mo_2 .

Moodi

Satunnaismuuttujan moodi: Kommentteja

- Jakauman moodi *ei välttämättä ole* yksikäsitteinen; ks. edellistä kalvoa.
- Moodi voidaan määrätä myös sellaisille satunnaismuuttujille, joilla *ei ole* odotusarvoa.

Jakaumien tunnusluvut

Odotusarvo

Varianssi

Markovin ja Tshebyshevin epäyhtälöt

Momentit

Vinous ja huipukkuus

Kvantiilit

Moodi

>> Suurten lukujen laki

Suurten lukujen laki: Formulointi

- Olkoon X_i , $i = 1, 2, 3, \dots$ jono *riippumattomia* satunnaismuuttujia, joilla on *sama* odotusarvo ja varianssi:

$$E(X_i) = \mu, D^2(X_i) = \sigma^2, i = 1, 2, 3, \dots$$

- Määritellään satunnaismuuttujien X_i , $i = 1, 2, \dots, n$ *aritmeettinen keskiarvo*:

$$\bar{X}_n = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i$$

- Tällöin pätee (heikko) **suurten lukujen laki**:

$$\lim_{n \rightarrow +\infty} \Pr(|\bar{X}_n - \mu| > \varepsilon) = 0$$

Suurten lukujen laki: Kommentteja 1/2

- Suurten lukujen laille esitetään *todistus* luvussa **Stokastiikan konvergenssikäsitteet ja raja-arvolauseet**.
- *Suurten lukujen laki* ilmaistaan usein sanoin seuraavasti:
Samoin jakautuneiden satunnaismuuttujien *aritmeettinen keskiarvo lähestyy muuttujien lukumäärän kasvaessa muuttujien yhteistä odotusarvoa* sellaisella tavalla, että **poikkeamien todennäköisyys satunnaismuuttujien yhteisestä odotusarvosta lähestyy lukua nolla eli poikkeamat tulevat yhä harvinaisemmiksi**.
- Suurten lukujen lakia voidaan pitää matemaattisena formulointina **tilastollisen stabiliteetin** käsitteelle.

Suurten lukujen laki: Kommentteja 2/2

- Tässä formuloitua suurten lukujen lakia kutsutaan *heikoksi suurten lukujen laiksi*.
- Suurten lukujen laki koskee satunnaismuuttujien **asymptoottista käyttäytymistä** samaan tapaan kuin luvussa Jatkuvia jakaumia esitettävä **keskeinen raja-arvolause**.
- Suurten lukujen laissa esiintyvä *rajakäyttäytymisen muoto* on esimerkki **stokastiikan konvergenssikäsitteistä**; ks. lukua **Stokastiikan konvergenssikäsitteet ja raja-arvolauseet**.
- Suurten lukujen laista on olemassa *yleisempiä muotoja*, joissa voidaan lieventää *samoinjakautuneisuus-* ja *riippumattomuusoletuksia*.